

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام

Moghadam@rihu.ac.ir.

حسین حسینیان مقدم / استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

دریافت: ۱۳۹۳/۹/۱۶ - پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۳

چکیده

نام‌ها در هر فرهنگی معنای نمادین و ریشه‌شناختی دارد و حکایتگر ارزش‌های متفاوت و متنوع جامعه و نیز احساسات، نیازها، بیش‌ها و منش‌های نام‌گذار است. نام‌ها به اعتبار منبع انتخاب، در تربیت فرد و جامعه، محترم یا نامحترم جلوه دادن آنها مؤثرند و به‌طور کلی در زندگی فردی و اجتماعی بشر سهم بسزایی ایفا می‌کنند. دیدگاه‌های فرهنگی پشتوانه توصیفی نام‌ها و مبنای انتخاب و کاربرد آنهاست، چه نام‌گذار به هنگام نامیدن فرزندش، توجه به معنا و مفهوم نامی که فرزندش را به آن می‌خواند داشته باشد، یا نداشته باشد. برخی دیدگاه‌های فرهنگی از نازیبایی‌ها استقبال کرده، آن را سرشت طبیعت‌گرای بشر می‌خوانند و خود را ملزم به تقلید مو به مو از آن می‌دانند. از این‌رو، زیبایی در بینش‌ها و منش‌های متفاوت مفهومی متنوع می‌یابد و باید در بستر فرهنگی خاص خود تعریف شود.

این نوشتار بر اساس منابع و اسناد مکتوب موجود، با شیوه‌ای تاریخی، زیبایی را در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و در قلمرو نامگذاری فرزندان آنان، در سه محور ارتباط با خداوند، ارتباط با اجتماع و ارتباط با طبیعت با رویکرد معنویت و نشاط اجتماعی و فردی بررسی می‌کند. پس با مقایسه آماری محورها، شاخصه‌های نام‌گذاری را بیان کرده و با نقد نظریه «طبیعت‌باوری»، فراوانی زیبایی طبیعی را نیز در نام‌ها نشان داده است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، نام، سبک، زندگی، اهل بیت علیهم‌السلام، زیباشناسی.

مقدمه

موضوع نام‌شناسی با رویکردهای متنوعی روبه‌روست. گاهی با رویکرد کلامی به پیدایش نام و نیز نام‌شناسی نام‌های خداوند می‌پردازد و زیرمجموعه مباحث توحید قرار می‌گیرد (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۱۲-۱۱۴). گاهی مانند بخاری، مسلم نیشابوری، ابن مدینی و دولابی با رویکرد رجالی و فرهنگ‌نامه‌ای، شرح حال افراد و راویان را (ابن ندیم، بی‌تا، ص ۲۸۶) یا مانند ابوزید بلخی شرح حال افراد و اشیا را بیان می‌کند (همان، ص ۱۵۳) و گاهی مانند احمد بن حاتم با رویکرد معناشناختی، به ریشه‌یابی معانی نام‌ها و اشتقاق آنها می‌پردازد (همان، ص ۶۱)، که از مُبَرِّد و ابراهیم زجاج نحوی (م ۳۱۳) و ابن دُرَیْد می‌توان به‌عنوان اشتقاق‌نویسان بزرگ یاد کرد (حاجی خلیفه، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۳۹۱) و افزود که یوسف زجاجی (م ۴۱۵) با گسترش معناشناختی واژگانی به گل‌ها، کتاب *اشتقاق اسماء الریاحین* را پدید آورد (همان).

از سوی دیگر، نام‌شناسی مقوله‌ای مهم در دو دانش زبان‌شناسی و روان‌شناسی است. در این پژوهش، گرچه از رویکرد معناشناختی نیز استفاده شده، اما مطالعه نام‌شناسی با رویکرد تاریخی، در خصوص شناخت سیره اهل بیت علیهم‌السلام و فرهنگ و سبک زندگی آنان است؛ رویکردی که نشان می‌دهد دنیا و آخرت، و فرد و اجتماع مقوله‌های به‌هم‌پیوسته و تفکیک‌ناپذیرند و هریک بدون دیگری ارزش خود را از دست می‌دهد. گونه‌شناسی نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام این رویکرد را بهتر تبیین می‌کند و جایگاه هر مقوله را روشن‌تر نشان می‌دهد. برای تحلیل چنین رویکرد و جایگاهی پرسش‌های ذیل درخور تأمل است:

معیارهای اصلی انتخاب نام فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام چه بوده است؟

مفاهیم اجتماعی و طبیعی در انتخاب نام فرزندان چه سهمی داشته است؟

گونه‌های نام‌ها چه تعریفی را از زیبایی در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ارائه می‌کند؟

یادآوری می‌شود که این تحقیق به قلمرو موضوعی فرزندان ائمه علیهم‌السلام محدود شده و از پرداختن به کنیه‌ها و القاب پرهیز کرده است. نام‌ها در منابع شیعی و سنی متفاوت و گاهی با تصحیف، زیاده و نقیصه ذکر شده و استخراج آنها بر اساس مهم‌ترین منابع سیره اهل بیت علیهم‌السلام، مانند کتاب‌های *الارشاد*، *اعلام‌الوری*، *مناقب ابن شهر آشوب*، *تذکره‌الخواص* و *کشف‌الغمه* استوار بوده است. دانستن تعداد فرزندان، تعداد نام‌های آنان و نیز تناسب میان تعداد فرزندان و تعداد اسامی مقدمه‌ای برای گونه‌شناسی نام‌ها و مقایسه آنها قرار گرفته است تا بتوان معیارها، سهم مفاهیم و تعریف زیبایی را بر اساس شیوه‌ای تاریخی دریافت کرد. دشواری دیگر این پژوهش نبودن مستندی علمی برای تبیین زمینه‌های اجتماعی نام‌گذاری ائمه علیهم‌السلام است که سبب شده آنها تنها بر اساس تعداد اسامی و معانی نام‌ها تحلیل شود. البته بسترهای فکری و سیاسی در اندک مواردی، مانند نام‌گذاری فرزندی از امام علی علیه‌السلام به عثمان و فرزندی از امام حسین علیه‌السلام به علی مشخص است، ولی با تکیه

بر این دو، نمی‌توان تحلیل جامعی ارائه داد. از این رو، با توجه به پرسش‌های موجود و کاستی پژوهش‌های متعدد و متنوعی که در سیره اهل بیت (ع) صورت گرفته است، پیشنهادی برای چنین پژوهشی یافت نشد. با این حال، مقالات متعددی در خصوص نام‌گذاری و القاب با رویکردهای متفاوت وجود دارد که گرچه خارج از محدوده موضوعی این پژوهش است، اما در مجموع، رویکرد علمی و پژوهشی محققان را به موضوع نام‌گذاری نشان می‌دهد. این مقالات گاهی رویکرد فلسفی دارند؛ مانند عبدالهادی مسعودی (۱۳۸۴) «اماکن و آثار: فلسفه نام‌گذاری‌ها»، مجله میقات حج، ش ۵۳؛ و گاهی رویکرد اجتماعی دارند؛ مانند سیدحسن امین (۱۳۸۵)، «ایران‌شناسی القاب: بازتاب طبقاتی و فرهنگی در نام «گذاری‌ها»، مجله حافظ، ش ۲۹؛ و گاهی نیز با رویکرد زبان‌شناسی در محدوده ملی - منطقه‌ای نگاشته شده‌اند؛ مانند: بتول علی‌نژاد و سیدمحمدتقی طیب (۱۳۸۲)، «گرایش‌های جدید نام‌گذاری در اصفهان از دیدگاه زبان‌شناسی»، مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۳۲ و ۳۳. طبیعی است که منابع متعددی مانند الاشتقاق اثر ابن‌دُرَید (م ۲۲۳)، الاسماء والصفات از بیهقی (م ۴۵۸) و تحفه المودود فی احکام المولود نگاشته این‌قیم جوزیه (م ۷۶۹) نیز به چنین مباحثی ورود نداشته باشند.

فرهنگ نام‌گذاری در روایات

اسلام همسو با تعریفی که از بشر و جامعه بشری دارد و هماهنگ با اهداف تعریف‌شده برای ارتقای سطح زندگی مردم، توجه ویژه‌ای به نام‌گذاری‌ها داشته است تا از این رهگذر، ضمن اصلاح بینش و منش مردم، اشخاص در جامعه زیبا و دوست‌داشتنی جلوه کنند. تأکید بر برخی نام‌ها و پرهیز از برخی دیگر و نیز گشودن بابی به نام «باب الاسماء» در منابع روایی شیعی و سنی، اهمیت نام‌ها را در سبک زندگی اهل بیت (ع) نشان می‌دهد. دسته‌ای از این روایات به اصل نام‌گذاری، اهمیت آن در جامعه و بازتاب آن در دنیای جاوید می‌پردازد و بایسته بودن انتخاب نام فرزندان را پیش از تولد گوشزد می‌کند، تا کودکی بدون اسم نباشد؛ زیرا پذیرای هرگونه نام خوب و بد خواهد شد. امام باقر (ع) نیز فرمودند: ما کُنیة فرزندان را در همان کودکی مشخص می‌کنیم تا کُنیة بد نگیرند. دسته‌ای دیگر از روایات نیز زیبایی را معیار انتخاب نام دانسته است (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸-۲۰؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۹۴). دسته سوم نیز به شناخت و تمایز نام خوب و بد در تفکر دینی اختصاص دارد و معیار زیبایی و نازیبایی را نشان داده است. با شناخت معیار نام‌ها، می‌توان به مقوله زیباشناسی نام‌ها در فرهنگ اسلامی نزدیک شد.

معیارشناسی نام‌های زیبا

نام زیبا را در فرهنگ دینی می‌توان در سه محور معنوی، اجتماعی و طبیعی تعریف کرد.

الف. زیبایی معنوی

انسان علاقه‌مند زیبایی و آراستگی در ظاهر و در نام و نشان است، به آن افتخار می‌کند، در جامعه به آن شناخته می‌شود، از سوی دیگران قرار محترم شناخته می‌شود، و در خود حس بزرگی و ارجمندی می‌یابد. اما مهم‌ترین پشتوانهٔ زیباشناختی نام‌ها را باید در نام‌ها و صفات خداوند جست‌وجو کرد؛ زیرا او زیبا و زیبایست است: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ وَ يُحِبُّ الْجَمَالَ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۳۸؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۰۰)؛ دارای اسامی زیبایست «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (اعراف: ۱۸۰) و ارتباط با او از راه اسامی زیبایست که هم به آن امر شده است: «فَادْعُوهُ بِهَا» (اعراف: ۱۸۰) و هم بندگان به هنگام دعا، از وی با وصف زیبایی درخواست حاجت می‌کنند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِجَمَالِكَ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۵۲۷). بر پایهٔ همین تفکر، امامان شیعه^ع سفارش کرده‌اند تا مردم در اجتماع با لباس زیبا ظاهر شوند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۴۲) و برای خود نام‌های زیبا قرار دهند (همان، ص ۱۹؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۹۴) و نام زیبا را حق فرزند بر پدر شمرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۹).

زیبایی معنوی دو عنصر «جهان‌بینی» و «احساسات فکری نام‌گذار» را نشان می‌دهد. نام‌هایی با مفهوم بندگی خداوند این دو شاخصه را پوشش می‌دهند و در این میان، بیشتر بر دو نام «عبدالله» و «عبدالرحمان» تأکید شده و از آن به «صادق‌ترین نام‌ها» تعبیر گردیده است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹؛ صدوق، ۱۴۰۳، ص ۲۵۱؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۷۸). برخی سبب این تأکید را در قرآن کریم جست‌وجو کرده‌اند که در آن واژه «عبد» جز به «الله» و «رحمان» اضافه نشده و برخی دیگر «الله» و «رحمان» را مشتمل بر تمام نام‌های خداوند دانسته‌اند (ابن حجر، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۷۰ - ۴۷۱). اما لازم به ذکر است که مشرکان مکه «رحمان» را نمی‌شناختند (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۳۱) و گویا نام‌گذاری به عبدالرحمان نوعی مبارزه با شرک تلقی می‌شد. با این حال، شواهد تاریخی نشان می‌دهد که واژه «عبد» پیوسته در مفهوم پرستش به‌کار نرفته است. برای مثال، رسول خدا^ص نام «عبد شر» را به «عبد خیر» تغییر دادند (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۱۵، ص ۳۴۳)، در حالی که عبد شر مفهوم شرپرستی نداشته است. رسول خدا^ص، امام علی^ع و حمزه افتخار می‌کردند فرزند «عبدالمطلب» هستند (واقفی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۸۷، ۹۳ و ۲۸۰؛ ج ۳، ص ۲۸۰؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۲، ص ۵۷۳) و «عبدالمطلب» یعنی غلام مطلب (ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۳۸). از این رو، فارسیان همسو با فرهنگ عرب، برخی فرزندان خود را با پیشوندهای «عبد» به معنای «غلام» نام می‌گذارند.

دومین شاخصه در زیبایی معنوی، نام‌های پیامبران است که بهترین نام‌ها معرفی شده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۴۵). رسول خدا^ص به این سبب که ابراهیم^ع نیای مسلمانان بود (حج: ۷۸؛ رک: زمخشری، ۱۴۰۶ق، ج ۳، ص ۱۷۳)، فرزندش را «ابراهیم» نام نهاد (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج

۱، ص ۱۰۸). اما همان‌گونه که پیامبر اکرم ﷺ بر دیگر پیامبران برتری دارد، نام‌گذاری به نام آن حضرت نیز برتری یافت و توصیه شد که پسران تا هفت روز «محمد» نامیده شوند و دست‌کم، نام یکی از چهار فرزند خانواده نیز «محمد» باشد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸ و ۱۹).

در این میان، نام‌گذاری به اسامی فرشتگان نه توصیه شده و نه در میان اهل بیت ﷺ وجود داشته است. در میان راویان و مصنفان شیعی قرون نخستین نیز فقط نام «جبرئیل» به چشم می‌خورد که به تعداد انگشتان یک دست نمی‌رسد. گویا استقبال نکردن از چنین نام‌هایی سبب تصور نامشروع بودن آنها و نقد آن تصور شده است (ر.ک: صنعانی، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۴۰).

ب. زیبایی اجتماعی

معیار دیگر نام‌های زیبا، مفاهیم اخلاقی یا منفعت‌رسانی با فرض عدم تضاد با مبانی دینی است، به‌گونه‌ای که نه طبع‌گریزی اجتماعی داشته باشد و نه رمیدگی مردمی ایجاد کند. از این رو، اهل بیت ﷺ به نیک‌نامی در جامعه سفارش کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹ و ۴۴۲). این اسامی نام‌های بومی در منطقه زیستی شخص و سازگار با فرهنگ عمومی آن منطقه است که وصف و مفهوم اجتماعی را به مخاطب القا می‌کند، مانند حارث و همام که اولی بیانگر وصف کسب و تلاش، و دومی دارای مفهوم شجاعت و دلیری است و در شمار بهترین نام‌ها شمرده شده‌اند (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۲۵۱؛ ابن حجر، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۷۶).

حمزه نیز وصف شجاعت، از فضایل اخلاقی عرب را بدون القای مفهوم جنگ‌طلبی بیان می‌کند. امام رضا ﷺ، نام‌های حیواناتی مانند سگ، پلنگ و یوز را سبب جنگ‌طلبی عرب شمرده (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۳۱۵) و رسول خدا ﷺ نام «حرب» را مبعوض ولی نام «حمزه» را دوست داشته و به آن سفارش کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹). حاکم (بی‌تا، ج ۳، ص ۱۹۶) مشخص کرده که مراد حضرت، حمزه فرزند عبدالمطلب است. در این صورت، توجه رسول خدا ﷺ به بزرگداشت یاد و خاطره نقش‌آفرینان جامعه نیز معیاری برای نام‌گذاری شمرده خواهد شد که او پس از ابوطالب، بهترین حامی رسول خدا ﷺ و سرور شهیدان (تا پیش از شهادت امام حسین ﷺ) بود. گویا حضرت با اعلام محبوبیت نام وی، خواسته‌اند این نام در جامعه جاوید بماند تا یاد و خاطره شهیدان در نسل‌های بعدی گرامی داشته شود.

بنابر روایتی دیگر، حضرت از جابر بن عبد الله انصاری خواستند در دعای خود، خدا را به نام‌های علی، حسن، حسین و فاطمه بخواند که بهترین نام‌ها نزد خداوند است (مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۲۳). «علی» به معنای بلندمرتبه و توانا؛ «حسن» به معنای زیبا و خوب‌رو و «فاطمه» وصفی برای کودک «از شیر بازگرفته شده» است. لغت‌شناسان «فاطمه» را در مفهوم «مفطومه» به معنای جدایی به‌کار برده‌اند که قیده‌ای می‌پذیرد.

رهای از شیر مادر با بیشترین استعمال، نشان از رشد یافتگی کودک و گذر از شیرخوارگی دارد (ابن منظور، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۴۵۴). بی‌نیازی از دانش دیگران و جدایی از بدی‌ها و پلیدی‌ها، شایستگی و پاکی شخص را حکایت می‌کند (ر.ک: صدوق، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۷۸-۱۷۹). از این رو، نام‌گذاری به «فاطمه» تعال به خیر برای بقای دختر است و چنین نامی در میان قبایل دخترکش وجود نداشت، در حالی که رسول خدا ﷺ به وجود چنین نامی در پیشینه نسبی خود افتخار می‌کردند.

از آن رو که بزرگداشت نام افراد پیش گفته به گرامی داشت یاد و راه آنان می‌انجامد، گفتمانی در ادبیات شیعه پایه‌گذاری شد که پسران را «علی» نام نهند. عبدالله بن عباس فرزندش را به سبب دوستی امام علی علیه السلام، «علی» نامید (طبری، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۱۱۱) و امام حسین علیه السلام همه فرزندان خود را «علی» نام نهاد و فرمود: اگر صد پسر می‌داشتم جز «علی» نام نمی‌نهادم (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹).

روایات دیگری این ادبیات را تأکید کرده‌اند؛ از جمله اینکه شیطان با شنیدن نام «محمد» و «علی» ذوب می‌شود، یا فرزندی که «محمد» نام دارد باید محترم داشته شود (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۹؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۳۰۵). همچنین است مبتلا نشدن به فقر در خانه‌ای که نام «محمد، احمد، علی، حسن، حسین، جعفر، طالب، عبدالله یا فاطمه» در آن باشد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹). روایت اخیر در منابع سنی از ابوهریره نقل شده و فقط در آن نام «محمد» آمده و ابن عساکر (۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۱۶۰) همان را نیز جعلی خوانده است. نام «فاطمه» نیز به سبب پاره تن رسول خدا ﷺ بودن (قاضی نعمان، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۴۱ و ۲۱۵؛ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۱۲۵) و حوادث پس از رحلت آن حضرت، بر فراز این گفتمان درخشید و بنابر خبری، امام صادق علیه السلام سفارش کردند کسی که دخترش را «فاطمه» نام می‌نهد نه او را سب و لعن کند و نه او را بزند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۹).

رسول خدا ﷺ برای القا و تثبیت مفاهیم و ارزش‌های جدید، برخی نام‌های حکایتگر عصر جاهلی را تغییر دادند؛ نام‌هایی مانند روباه، دراز گوش، سگ و کلاغ، که مرد به هنگام تولد فرزندش از منزل بیرون می‌رفت تا نام نخستین چیزی را که می‌بیند برای فرزندش انتخاب کند (ابن دُرَیْد، ۱۴۱۱ق، ص ۶۳؛ جاحظ، ۱۹۸۶، ج ۱، ص ۱۷۸-۱۹۰). پیامبر اکرم ﷺ از نام‌گذاری به «کَلْب» و «کَلْب» (سگ و بچه سگ) نهی کردند (طبرانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۳)؛ نام‌هایی مانند «ضِرار، مُره، حَرَب و ظالم» را شرت‌ترین نام‌ها خواندند (صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۲۵۱)؛ و نام‌های زشت را به شرح ذیل تغییر دادند:

– نام‌های شرارت‌زا، مانند «عبد شر» به «عبد خیر»؛ «غامری» و «عاصی» به «راشد» و «مُطیع»؛ «شُبّه یا عُتْلَه» (شرارت‌آفرین و حَشین) به «عُتْبَه» (رضایت‌آفرین)؛ «غراب» (الفت‌ناپذیر) به «مُسلم» (آشتی‌پذیر). گفتنی

است که «غُرَاب» کلاغی بود که نافرمانی حضرت نوح ۷ کرد و عرب آن را نشانه جدایی شمرد و واژه «غُرَبَت» را جدا شده از وطن تعبیر کرد (ابن قتیبه، بی تا، ص ۱۳۲).

نام‌های غم‌زا، مانند اسامی «حَزَن» (اندوه) به «سَهْل»؛ «مَرَه» (تلخی) و «رَحْم» (تنگنایی) به «بَشِير»؛ «أَصْرَم» (نخلی که زمان بریدنش رسیده = پایان حرکت) به «رُزْعَه» (بذر = دارای نیرو)؛ «مُضْطَجِع» (خوابیده) به «مُنْبَغِث»؛ «أَسْوَد» به «أَبْيَض»؛ «غُور» (انحطاط) به «رُشْد»؛ «حَسِيكَه» (خشک) به «سَهْلَا» (آبادانی)؛ «عَسِير» به «بَسِير»؛ «بِيسَان» (بی‌ثمر) به «عَمَان»؛ «ضَيْمَه» به «بُسْرِي»؛ «كُشْر» (تسم و نوعی آرمیدن با زن) به «شَكْر»؛ «عُفْرَه» (خاک‌زار) به «خُضْرَه» (سبزه‌زار)؛

– نام‌های کوتاه‌نگرانه؛ مانند «غَافِل» به «عَاقِل»؛

– نام‌های جنگ‌طلبانه؛ مانند «حَرْب» به «سَلِيم» (آشتی‌پذیر). (رک: ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۳۴؛ ج

۲، ص ۴۷۳؛ ج ۳، ص ۹۸، ۱۶۳، ۱۸۲، ۲۹۷؛ ج ۵، ص ۸۹؛ ج ۶، ص ۸ و ۱۴؛ ج ۷، ص ۱۹، ۳۹، ۵۵؛ ج ۸، ص ۹۴، ۱۰۸، ۲۶۴ و ۳۳۷؛ نَوَوِي، بی تا، ج ۸، ص ۴۳۷؛ ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۳۶۳).

با مطالعه اخبار مربوط به انتخاب یا تغییر نام، معلوم می‌شود که رسول خدا ۷ در نام‌گذاری‌ها به جنبه‌های روانی جامعه و اشخاص توجه داشتند و تناسب میان نام قدیم و جدید را رعایت می‌کردند برای مثال، نام‌های «عبدالشمس، عبدحارث و عبدالکعبه» را، که نشانگر بینش انحرافی بود، به «عبدالله» و نام‌های القاگر مفاهیم کزّی اجتماعی و طبیعی را به نام‌های پویا و نشاط‌آفرین تغییر دادند.

ج. زیبایی طبیعی

برخی دیگر از نام‌ها همسو و هماهنگ با سرشت آدمی، مبتنی بر لطافت‌ها و فواید طبیعی است. نام‌های مبتنی بر عنصر زیبایی و سودمندی در میان نام‌های انتخابی رسول خدا ۷ و امامان معصوم ۷ این ادعا را آشکار می‌کند. «جَمِيلَه» به معنای زن زیبارو، نام انتخابی حضرت برای دختر ثابِت بن ابی أَفْلَح است (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ص ۱۰۸). «زَيْنَب» نام انتخابی دیگر حضرت است که به گفته ابن اعرابی برگرفته از ماده «زَيْن» و به گفته سیبویه و بیشتر لغت‌شناسان، برگرفته از ماده «زَب» مانند فَرَح از باب فَعَّل، به معنای زن فربه‌گونه و القاکننده زیبایی ظاهری از نام‌های زنان و نیز نام درختی خوش‌بو و خوش‌منظر است (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۰). رسول خدا ۷ هم دختر خود را «زَيْنَب» نامیدند و هم نام دختران ابی سَلَمَه و جَحْش را به «زَيْنَب» تغییر دادند (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ص ۳۳۷؛ مسلم، بی تا، ج ۶، ص ۱۷۳).

«جَوَیْرِيَه» مُصَنَّر «جاریه» به معنای دونده، آفتاب، کِشْتی و آب‌روان است که از روشنائی، آرامش، سودمندی و زندگی حکایت می‌کند؛ همان‌گونه که «مِیْمُونَه» مفهوم برخوردار از برکت و سودمندی را

می‌رساند. زینب نام انتخابی رسول خدا ﷺ برای همسر مُصطَلَقی‌شان (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۴۱۲) بود و «سیمونه» نامی برای همسرشان از بنی صعصعه، دختر حارث بن حزن (ابن سعد، ۴۱۸ق، ج ۸، ص ۱۰۸).

امامان معصوم ﷺ و کاربرد نام‌های زیبا

اِثمه ﷺ نیز نام‌های فرزندان خود را با توجه به زیبایی‌های معنوی، اجتماعی و طبیعی انتخاب می‌کردند. از آنجاکه اختلاف درباره تعداد و نام فرزندان ایشان زیاد است، نام‌ها و تعداد فرزندان و نیز تناسب نام و تعداد، بر پایه اطلاعات کتاب‌های الارشاد، اعلام الوری، مناقب ابن شهر آشوب، تذکرة الخواص، کشف الغمّه و الفصول المهمه استخراج شده و از پرداختن به ریز اختلافات خودداری شده است. منابع یادشده از ۱۷۲ فرزند برای امامان ﷺ (شامل ۱۱۲ پسر و ۶۰ دختر) به شرح ذیل خبر داده‌اند. برای تحلیل زیبایی‌شناسی نام‌ها، ضمن پرهیز از آوردن کنیه‌ها و القاب، جدولی تهیه شده تا نخست تعداد و نام‌های فرزندان هر امام ﷺ معلوم شود. در این جدول، به تکرار و تصحیف نام‌ها و نیز معانی فارسی آنها اشاره شده است، اما با تکرار نام‌ها، معانی تکرار نشده است، تا نام‌های جدید فرزندان امامان ﷺ بعدی را نشان دهد:

۱. فرزندان امام علی ﷺ

طبرسی (۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۹۵) و اربلی (۴۲۱ق، ج ۱، ص ۴۱۹) در شمار فرزندان امام علی ﷺ با مفید (نک: ۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۵۴) هماهنگ هستند، اما سیب‌تین جوزی (۱۴۱۸، ص ۵۷)، ابن صباغ (۴۲۲ق، ج ۱، ص ۶۴۴) و ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۰۴) با وی اختلاف نظر دارند. منابع یادشده در مجموع، از ۳۳ فرزند، مشتمل بر ۱۹ پسر و ۱۴ دختر با ۲۲ نام غیر تکراری به قرار ذیل یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	منهوم نام
۱	حسن	۱		زیا و خوب‌رو
۲	حسین	۱		مُصَنَّر «حسن»
۳	محمد	۳	+ اوسط + اصغر	ستوده، نیک و خوش، پسنیده
۴	عَمَر	۲	+ اصغر	طول زندگانی: درخت بلند و نوعی نخل
۵	عباس	۲	+ اصغر	ترش‌رو، شیر بیشه (شجاع)
۶	جعفر	۲	+ اصغر	نهر، رود، ناقه پرشیر
۷	عثمان	۲	+ اصغر	تخم پرنده، مار، بچه مار، بچه ازدها
۸	عبدالله	۲	+ اصغر	بنده خدا
۹	عبیدالله	۱		مُصَنَّر «عبدالله»
۱۰	یحیی	۱		زندگانی و در عبری، تعمیددهنده (حیات معنوی)
۱۱	عون	۱		مددکار و پشتیبان. خدمتکار

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت ﷺ ۱۳

۱۲	مُحَسِّن	۱	آراسته شده، خوب‌رو
۱۳	زینب	۳	+ صغری (ام کلثوم) + صغری
۱۴	رُقیه	۲	+ صغری
۱۵	رمله	۲	+ صغری
۱۶	نقیسه	۱	مکنا به ام کلثوم صغری
۱۷	جُمانه	۱	مروارید/ نام دختر ابوطالب (خواهر امام علیؑ نیز بوده)
۱۸	أمامه	۱	واحد اندازه‌گیری معادل ۳۰۰ شتر (معیار شناخت)
۱۹	میمونه	۱	مبارک و خجسته
۲۰	خدیجه	۱	به دنیا آمده پیش از پایان مدت بارداری (زودرس)
۲۱	نقیه	۱	پاکیزه و نظیف
۲۲	فاطمه	۱	بازگرفته از (شیر، بدی، آتش)

۲. فرزندان امام حسن ﷺ

ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۴، ص ۲۹)، سبط بن جوزی (۱۴۱۸، ص ۱۴۹)، اربلی (۱۴۲۱، ج ۱، ص ۵۳۸) و ابن صباغ (۱۴۲۲، ج ۲، ص ۷۴۴) نام و تعداد فرزندان را بیش از مفید (۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۰) گفته و در مجموع، ۲۷ فرزند شامل ۲۲ پسر و پنج دختر با ۲۲ نام غیر تکراری به قرار ذیل یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	زید	۱		رشد، فروزی
۲	حسن	۱		
۳	عُمر	۱	عُمر	
۴	قاسم	۱		تقسیم‌کننده، بخش‌کننده
۵	عبدالله	۲	+ اصغر	
۶	عبدالرحمان	۲		
۷	حسین	۱	+ ابرم	
۸	طلحه	۱		نعمت / درخت بلند سایه‌گستر
۹	عبدالله	۱		
۱۰	اسماعیل	۱		سریانی = «اسماء» و «ئیل» به معنای شنید خدا (مطیع خدا)
۱۱	محمد	۲	+ اصغر	
۱۲	یعقوب	۱		سریانی = آنکه پاشنه را می‌گیرد / نام پرنده‌ای
۱۳	جعفر	۱		
۱۴	حمزه	۱		شیر بیشه
۱۵	احمد	۱		ستوده‌تر
۱۶	غفل	۱		زاتوبند شتر = عاقل، زیرک، خردمند، بزرگوار، گرامی
۱۷	علی	۲	+ اصغر	بلندمرتبه
۱۸	ابراهیم	۱		سریانی = اب/ رحیم / پدر مهربان
۱۹	سکینه	۱		آرامش، وقار، مهابت
۲۰	فاطمه	۲	از دو مادر	
۲۱	رقیه	۱		
۲۲	رمله	۱		

۳. فرزندان امام حسین (ع)

مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۳۵) و طبرسی (۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۷۸) از دو تن به نام «علی» و اربلی (۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۵۸۱) و ابن صباغ (۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۸۵۱) از سه تن یاد کرده و ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۴، ص ۲۹) و سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۲۴۹) از پسری به نام «محمد» خبر داده‌اند. در مجموع، فرزندان حضرت ۹ تن شامل ۶ پسر و ۳ دختر با ۷ نام غیر تکراری به قرار ذیل است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	منهوم نام
۱	علی	۳	+ اوسط + اصغر	
۲	جعفر	۱		
۳	عبدالله	۱		
۴	محمد	۱		
۵	سکینه	۱	آمه، امینه یا امیمه (رک: ابوالفرج اصفهانی، ۱۹۹۴، ج ۱۶، ص ۳۶۰)	
۶	فاطمه	۱		
۷	زینب	۱		

۴. فرزندان امام سجاد (ع)

منابع پیش گفته با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۵۵) در شمار فرزندان امام سجاد (ع) هماهنگ هستند، جز اینکه برخی از پسری به نام «محمد اصغر» و سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۲۴۹) از سه فرزند دیگر به نام‌های «ملیکه، قاسم و عبیدالله» یاد کرده‌اند که با این احتساب، حضرت ۱۸ فرزند، شامل ۱۲ پسر و ۶ دختر با ۱۶ نام غیر تکراری به قرار ذیل داشته است:

ر	نام	تعداد	ملاحظات	منهوم نام
۱	محمد	۲	+ اصغر	
۲	عبدالله	۱		
۳	حسن	۱		
۴	حسین	۲	+ اصغر	
۵	زید	۱		
۶	غمر	۱		
۷	عبدالرحمان	۱		
۸	سلیمان	۱	تصغیر سلمان	پسر از سلامتی
۹	علی	۱		
۱۰	قاسم	۱		
۱۱	خدیجه	۱		
۱۲	غالبه	۱	مضمر علی	
۱۳	ام کلثوم	۱	کلثم	فریه چهره و نیکو رخسار، ناتریش‌رو
۱۴	فاطمه	۱		
۱۵	عبیدالله	۱		
۱۶	ملیکه	۱		مقتدر

ادامه ... ←

۵. فرزندان امام باقر (ع)

منابع پیش گفته در شمار فرزندان امام باقر (ع)، هماهنگ با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۷۶)، از پنج پسر و یک دختر یاد کرده‌اند، جز اینکه مفید از دختری به نام «ام سلمه» نام برده که به احتمال، کنیه زینب بوده است.

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت ۱۵

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	جعفر	۱		
۲	عبدالله	۱		
۳	ابراهیم	۱		
۴	عبیدالله	۱		
۵	علی	۱		
۶	زینب	۱		مکنّا به ام سلمه (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۷ق)

۶. فرزندان امام صادق (ع)

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۰۹) هماهنگ هستند، اما سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۱۲) از دختری به نام «فاطمه صغری» یاد کرده که در این صورت، حضرت دارای ۸ پسر و ۳ دختر با ۱۰ نام غیرتکراری بوده است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	اسماعیل	۱		
۲	عبدالله	۱		
۳	موسی	۱		عبری = از آب گرفته شده / تیغ و آهن
۴	اسحاق	۱		عبری = خندان
۵	محمد	۱		
۶	عباس	۱		
۷	یحیی	۱		
۸	علی	۱		
۹	اسماء	۱		زیباروی
۱۰	فاطمه	۲	+ صغری	

۷. فرزندان امام کاظم (ع)

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۴۴) هماهنگ هستند، جز اینکه ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۲۴) چهار نام و سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۱۲) سه نام بر آنها افزوده‌اند که در این صورت، حضرت دارای ۲۷ پسر و ۲۲ دختر با ۳۸ نام غیرتکراری به قرار ذیل بوده است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	ابراهیم	۳	+ اکبر + اصغر	
۲	احمد	۱		
۳	اسحاق	۲		
۴	اسماعیل	۱		
۵	جعفر	۳	+ اکبر + اصغر	

ادامه ... ↓

۶	حسن	۱	
۷	حسین	۱	
۸	حمزه	۱	
۹	زید	۱	
۱۰	سلیمان	۱	
۱۱	عباس	۱	
۱۲	عبدالرحمان	۱	
۱۳	عبدالله	۱	
۱۴	عبیدالله	۱	
۱۵	عقیل	۱	
۱۶	علی	۱	
۱۷	عمر	۱	
۱۸	فضل	۱	در مقابل نقص = کمال، دانش، بخشش، نیکویی
۱۹	قاسم	۱	
۲۰	محمد	۱	
۲۱	هارون	۱	عبری = کوه‌نشین، یک و قاصد شاه و نگهبان
۲۲	یحیی	۱	
۲۳	فاطمه	۳	+ وسطی + صغری
۲۴	آینه	۱	ایمن، بی خوف، درامان
۲۵	اسماء	۲	+ صغری
۲۶	آماه	۱	
۲۷	بریه	۱	بریهه، توبه و نزهه
۲۸	حسنه	۱	نیک، خوب، عمل خوب
۲۹	حکیمه	۱	دانا و دانشمند
۳۰	خدیجه	۲	
۳۱	رقیه	۲	+ صغری
۳۲	زینب	۲	+ صغری
۳۳	عایشه	۱	نیکو حال
۳۴	غلثه	۱	
۳۵	کلثم	۱	(یا کلثوم)
۳۶	لبابه	۱	خالص، برگزیده، خردمند
۳۷	محموده	۱	ستوده، نیک و خوش، پسندیده
۳۸	میمونه	۱	

۸ فرزندان امام رضا (ع)

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۷۱) هماهنگ هستند، جز اینکه ابن صباغ (۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۰۳۱) و سبط بن جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۲۱) چهار پسر و یک دختر نیز یاد کرده‌اند. بنابراین، حضرت ۵ پسر و یک دختر با ۶ نام غیر تکراری داشته که عبارتند از:

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت ﷺ ۱۷

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	محمد	۱		
۲	جعفر	۱		
۳	حسن	۱		
۴	ابراهیم	۱		
۵	حسین	۱		
۶	عایشه	۱	عالیه به معنای بلندمرتبه	

۹. فرزندان امام جواد ﷺ

منابع با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۹۷) هماهنگ هستند، اما ابن شهر آشوب (ج ۴، ص ۳۸۰) از حکیمه و خدیجه نیز نام برده، که در مجموع، حضرت ۶ فرزند با ۶ نام غیر تکراری داشته است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	علی	۱		
۲	موسی	۱		
۳	فاطمه	۱		
۴	امامه	۱		
۵	حکیمه	۱		
۶	خدیجه	۱		

ادامه ... ←

۱۰. فرزندان امام هادی ﷺ

منابع همسو با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۳۱۱) از ۶ فرزند با ۶ نام غیر تکراری یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	حسن	۱	دارای فرزندی به نام محمد (مهدی)	
۲	موسی	۱		
۳	حسین	۱		
۴	محمد	۱		
۵	جعفر	۱		
۶	عایشه	۱	در مناقب ابن شهر آشوب «غلیبه» آمده	

تعداد و تنوع اسامی

تعداد کل فرزندان امامان معصوم ﷺ ۱۷۲ تن، با ۵۱ عنوان اسمی، شامل ۱۱۲ پسر با ۳۰ عنوان انتخابی و ۶۰ دختر با ۲۱ عنوان انتخابی بوده که عبارتند از:

ردیف	نام / تعداد	ردیف	نام / تعداد	ردیف	نام / تعداد
۱	ابراهیم / ۶	۱۸	رمله / ۳	۳۵	غون / ۱
۲	احمد / ۲	۱۹	زید / ۳	۳۶	فاطمه / ۱۱
۳	اسحاق / ۳	۲۰	زینب / ۷	۳۷	فضل / ۱
۴	اسماء / ۳	۲۱	سکینه / ۲	۳۸	قاسم / ۳

ادامه ... ↓

۵	اسماعیل / ۳	۲۲	سلیمان / ۲	۳۹	کلثوم (کلثم، ام کلثوم) / ۲
۶	امامه / ۳	۲۳	طلحه / ۱	۴۰	لبابه / ۱
۷	آمنه / ۱	۲۴	عایشه / ۳	۴۱	مُحَسِّن / ۱
۸	بُریجه / ۱	۲۵	عباس / ۴	۴۲	محمد / ۱۳
۹	جعفر / ۱۰	۲۶	عبدالرحمان / ۴	۴۳	محموده / ۱
۱۰	جُمانه / ۱	۲۷	عبدالله / ۹	۴۴	ملیکه / ۱
۱۱	حسن / ۶	۲۸	عبیدالله / ۵	۴۵	موسی / ۳
۱۲	حسنة / ۱	۲۹	عثمان / ۲	۴۶	میمونه / ۲
۱۳	حسین / ۷	۳۰	علی / ۱۰	۴۷	نقیسه / ۱
۱۴	حکیمه / ۲	۳۱	عقیل / ۲	۴۸	نقیه / ۱
۱۵	حمزه / ۲	۳۲	غلیه / ۲	۴۹	هارون / ۱
۱۶	خدیجه / ۵	۳۳	عمر / ۴	۵۰	یحیی / ۳
۱۷	رقیه / ۳	۳۴	عُمر و / ۱	۵۱	یعقوب / ۱

زیبایی معنوی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار (ع)

این زیبایی در محورهای ذیل قابل بررسی است:

الف. نام با پسوند اسم یا صفت خداوند

سه نام بیشترین حجم نام‌های این نوع را تشکیل می‌دهد: یکی «عبدالله» است با بیشترین درصد، شامل نه تن از ۱۱۲ پسر، که در میان فرزندان امام علی و امام حسن (ع) تکراری است، اما از دوره امام رضا (ع) به بعد دیده نمی‌شود. دیگری «عبیدالله» است با کاربردی کمتر از «عبدالله» و نام پنج تن از پسران امام علی، امام مجتبی، امام سجاد، امام باقر و امام کاظم (ع) است. «عبدالرحمان» نیز با کاربردی کمتر از «عبیدالله»، نام چهار تن از پسران امام مجتبی، امام سجاد و امام کاظم (ع) است. بنابراین، امامان (ع) پرفرزند از نام‌های «عبیدالله» و «عبدالرحمان» استفاده کرده‌اند.

امامان معصوم (ع) از نام‌هایی مانند امه/الله، امه/الرحمان و عبده/الله که در عصر جاهلی و اسلامی کاربرد داشته (ذهبی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۷، ص ۲۰۹؛ ج ۳۸، ص ۳۵۳؛ ج ۴۵، ص ۲۴۶) برای دختران استفاده نکرده‌اند و شاید چرایی آن توجه به ظرافت‌های روحی و نیازمندی آنان به نام‌هایی برخوردار از زیبایی طبیعی باشد.

ب. نام‌های انبیای پیشین

در میان این نام‌ها، نخست باید از ابراهیم (ع) یاد کرد که در قرآن ۶۹ مرتبه تکرار شده و از میان ۱۱۲ پسر، شش تن «ابراهیم» نامیده شده‌اند. امام مجتبی، امام باقر و امام رضا (ع) هریک فرزندی به نام «ابراهیم» داشته‌اند

و امام کاظم علیه السلام سه فرزند به این نام داشته است. به نظر می‌رسد علت فراوانی این نام در قیاس با نام‌های سایر انبیا این باشد که ابراهیم علیه السلام پرچم‌دار مبارزه با شرک، برگزیده الهی در دنیا و از صالحان در آخرت است (بقره: ۱۳۰-۱۳۲) و پیروان آیین او از وی شمرده شده‌اند (ابراهیم: ۳۶-۳۷). پس وی پدر معنوی مسلمانان است (حج: ۷۸) و نام‌گذاری به نام او، اعلام وفاداری به آیین اوست. اما از نام‌های دیگر انبیا کمتر استفاده شده است. برای مثال:

نام‌های اسحاق، اسماعیل، موسی و یحیی پس از ابراهیم کاربرد بیشتری داشته و هریک نام سه تن از فرزندان ائمه علیهم السلام بوده است: اسحاق نام فرزند امام صادق علیه السلام و دو فرزند امام کاظم علیه السلام است. اسماعیل نام فرزندی از امام مجتبی، امام صادق و امام کاظم علیهم السلام است. موسی نیز نام امام کاظم علیه السلام و فرزندی از امام جواد و امام هادی علیهم السلام بوده است. همچنین یحیی نام فرزندی از امام علی، امام صادق و امام کاظم علیهم السلام است. سلیمان نام فرزندی از امام مجتبی و امام سجاده علیهم السلام بوده که بدین سان، در رتبه سوم قرار گرفته است. هارون نیز نام فرزندی از امام کاظم علیه السلام بوده است.

با اینکه قرآن به نام بیش از بیست تن از انبیای پیشین تصریح و نام آنان را به مناسبت‌های گوناگون تکرار کرده، امامان معصوم علیهم السلام از نام شش تن از آنان استفاده کرده‌اند. تحلیل چرایی آن دشوار است و در این باره، باید به وجود بسترهای اجتماعی و میزان تأثیر آنها در تعیین نام فرزندان و نیز نقش مادران در انتخاب نام آنان توجه داشت. فقدان نام پیامبرانی مانند نوح و عیسی علیهم السلام در این نام‌گذاری‌ها نشان می‌دهد که حتی «اولوالعزم» بودن (وصف پیامبران دارای کتاب و آیین) معیاری برای کاربرد نام آنان نبوده است؛ چنان‌که کثرت نام انبیا در قرآن یا نزول سوره‌ای به نام آنان نیز معیار نام‌گذاری نبوده است. «یوسف»، نام سوره‌ای در قرآن کریم، کاربردی نداشته است. به گفته ابوالعلاء، اسم «موسی» در جامعه عرب جاهلی نیز کاربرد نداشته و فقط مسلمانان آن را برای تبرک و به‌عنوان اسم غیرعربی برگزیده‌اند، نه به معنای تیغ و آهن در زبان عربی (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۴۸۲). بر این پایه، بسترهای اجتماعی در نام‌گذاری اهل بیت علیهم السلام قابل توجه بیشتری است. یادکرد نام شخصیت‌های مقدس در قرآن نیز معیار نام‌گذاری، به‌ویژه برای دختران، نبوده است. برای مثال، نام «آسیه»، که در قرآن با تعبیر «امراة فرعون» آمده و نام «مریم» (به معنای عبادت‌کننده) در نام‌گذاری‌ها کاربردی نداشته، درحالی‌که نام مریم ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

ج. نام‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

نام «محمد» بیشترین کارکرد را در نام‌گذاری داشته و جز امام باقر و امام جواد علیهم السلام که نام خودشان «محمد» بوده، دیگر امامان علیهم السلام از این نام استفاده کرده‌اند. امام علی علیه السلام از ۱۹ پسر، سه تن را، امام مجتبی علیه السلام از ۲۲ پسر، و

امام سجاد^ع از ۱۲ پسر دو تن را «محمد» نامیدند و دیگر امامان^ع هریک محمدی داشته‌اند. بدین سان، ۱۳ تن از پسران ائمه اطهار^ع «محمد» نام داشته‌اند. اما نام /حمد، که عیسی^ع به آمدن وی بشارت داده (صف: ۶) نام فرزندی از امام مجتبی و امام کاظم^ع است.

د. نام‌های اهل بیت^ع

شیعه امامت را گزینش الهی می‌داند و برای امامان^ع و حضرت فاطمه^ع احترام خاصی قایل است و حتی نام آنان را بدون وضو لمس نمی‌کند. براین پایه و نیز روایتی از رسول خدا^ص که فرمودند: نام‌های «علی، حسن، حسین و فاطمه» بهترین نام‌ها نزد خداوند است (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۲۳)، نام‌های معصومان^ع در شمار زیبایی‌های معنوی یاد می‌شود، گرچه به سبب برخورداری از مفهوم وصفی در زیبایی اجتماعی به آنان اشاره خواهد شد.

سیزده سال پیش از بعثت، نوزاد /بوطالب، «علی» نامیده شد. به گفته برخی، چنین اسمی در عرب سابقه نداشت و فقط به عنوان وصف استفاده می‌شد، به این گونه که عرب برای نشان دادن برتری فرزندش می‌گفت: او «علی» است (صدوق، ۱۳۷۹، ص ۶۱). اما شواهد تاریخی کاربرد اسمی آن را نیز نشان می‌دهد. برای مثال، علی نام پدر هُوذَ بن علی بن ثَمَامَه حَنَفِی از مسیحیان یمامه بود. فرمان‌دهی هُوذَه در ایام العرب‌های «مُشَقَّر»، «صَفَقَه» (ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۶۲۱) و نیز مرگ وی در سال هشتم هجری (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۰۱) نشان می‌دهد که پدرش سال‌ها پیش از امام علی^ع تولد یافته است. همراهی ریان بن ضَمَره، از نوادگان هُوذَه، با امام علی^ع بر ضد معاویه (ابن اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۴، ص ۲۲۲؛ ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۳۷۸) شاهد دیگری بر پیشی تولد علی بن ثَمَامَه است.

امامان معصوم^ع، جز کسانی که نامشان «علی» بوده، از نام «علی» استفاده کرده‌اند. امام مجتبی^ع از ۲۲ پسر، دو تن و امام حسین^ع از شش پسر سه تن را «علی» نام نهاد و در مجموع، ۱۳ تن از فرزندان ائمه^ع «علی» نامیده شدند. کاربرد فراوان نام «علی» در میان این اسامی، نشان از احترام ویژه امامان^ع به امام علی^ع است. البته در تحلیل فراوانی این نام، از تأثیر رخدادهای سیاسی نباید غافل بود. گویا این احترام و تأثیر سبب شده است تا ترکیبی از تصغیر و تأنیث «علی» بر برخی دختران نهاده شود. امام سجاد^ع و امام کاظم^ع هریک دختری به نام «عُلیّه» داشتند. تصغیر این نام در دوره‌های بعدی نیز استفاده شده و رَیاح بن قصیر نام پسر خود را عُلمی (بضم عین و فتح لام) نهاد (ابن ماکولا، بی تا، ج ۶، ص ۱).

«جعفر» نام ده تن از فرزندان ائمه اطهار^ع بوده است. دو تن از فرزندان امام علی^ع، سه تن از فرزندان امام کاظم^ع و فرزندی از امام مجتبی، امام حسین، امام باقر، امام رضا و امام هادی^ع «جعفر» نام داشت.

گمان می‌شود چنین نامی خاندانی و به احترام جعفرین/ابی‌طالب باشد؛ زیرا وی از مسلمانان نخستین و مهاجران حبشه بود که در سال هفتم به مدینه بازگشت و در سال نهم به شهادت رسید.

حسن و حسین نام‌های انتخابی دو نواده رسول خدا ﷺ، بدون پیشینه عربی و با الهام از نام پسران هارون به سبب شباهت مقام امام علی ﷺ و هارون در امر وصایت گفته شده است. محمدی (۱۳۹۳)، ج ۱، ص ۵۱) در نقد این نظر می‌گوید: نام‌های «شیر» و «شیر» برای پسران هارون در تورات نیامده و تشبیه امام ﷺ به هارون در سال هفتم صورت گرفته، درحالی‌که تولد امام حسن و امام حسین ﷺ در سال‌های سوم و چهارم بوده است.

نام‌گذاری به حسن و حسین در میان اهل بیت ﷺ چنان رایج بوده که امامانی که نام «حسن» را انتخاب کرده‌اند. نام «حسین» را نیز برگزیده‌اند. اما برخی مانند امام حسین، امام باقر، امام صادق و امام جواد ﷺ هیچ‌یک را انتخاب نکرده‌اند. در این میان، «حسن» تنها نام مشترک میان پدر و پسر است. امام مجتبیٰ ﷺ پسری به نام حسن داشت که به سبب همانمی به «حسن مُتَنی» (م ۹۷) شهرت یافت و او نیز فرزندی به نام حسن داشت، که به «حسن مُثَلث» (م ۱۴۵) معروف شد. امام کاظم ﷺ نیز تنها امامی است که از تأنیث نام «حسن» بهره برده و دخترش را «حَسَنَه» نامیده است. بدین‌سان، از ۱۱۲ پسر هفت تن «حسن» و هفت تن «حسین» نامیده شده‌اند. بنابر نظر مشهور شیعه، «مُحَسِّن» نام فرزندی دیگر از امام علی ﷺ بوده است که کاربردی در نام‌گذاری نداشته و نشانی از تقیه نیز در عدم کاربرد آن وجود ندارد.

«فاطمه» نامی آشنا برای عرب است، حتی تکرار این نام در میان سلسله مادران رسول خدا ﷺ بابتی را با عنوان مادرانی که رسول خدا ﷺ را به دنیا آورده‌اند (الْقَوَاطِمُ اللَّاتِي وَلَدْنَ رَسُولَ اللَّهِ) به خود اختصاص داده، که فاطمه مادر عبد‌الله بن عبدالمطلب نزدیک‌ترین آنان به رسول خدا ﷺ بوده است (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۵۲). آن حضرت در نبرد حنین می‌گفت: من زاده فاطمه‌ها هستم (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۲۲). همسر ابوطالب نیز «فاطمه» نام داشت و در پرورش رسول خدا ﷺ از هیچ تلاشی دریغ نکرد، به گونه‌ای که حضرت پس از وفات وی فرمودند: «امروز مادرم را از دست دادم» (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۴). از این‌رو، بعید نیست که رسول خدا ﷺ همان نام را برای دخترش انتخاب کرده باشد که در این صورت، «فاطمه» نامی در شمار نام‌های خاندانی است. امام علی، امام حسین، امام سجاد، امام جواد ﷺ هر یک دختری به نام «فاطمه» داشته‌اند. همچنین امام حسن ﷺ دو تن و امام کاظم ﷺ سه تن از دخترانش را «فاطمه» نامید و بدین‌سان نام ۱۱ تن از ۵۸ دختر ائمه اطهار ﷺ فاطمه شد.

ابراز علاقه به برخی شخصیت‌ها و تلاش برای زنده نگه داشتن راه و اهداف آنان، در این نوع نام‌گذاری‌ها آشکار است و نشان می‌دهد که توجه به حوادث گذشته و پاسداشت اشخاص، زیبایی‌بخش اسامی شده و نام‌هایی مانند «محمد» و «علی» افزون بر داشتن زیبایی‌های مفهومی، برای امامان علیه السلام زیبایی معنوی پیدا کرده است.

نتیجه آنکه تعداد نام‌های ترکیبی ۱۸، نام‌های انبیای پیشین ۲۱، نام رسول خدا صلی الله علیه و آله ۱۵، و نام‌های اهل بیت علیهم السلام ۴۹ تن و مجموع نام‌های این بخش ۱۰۳ اسم، معادل قریب ۶۰ درصد از مجموع نام‌های فرزندان است.

زیبایی اجتماعی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم السلام

برخی نام‌های فرزندان امامان علیهم السلام اسامی وازگانی هستند که به وصف معنایی می‌پردازند. این گونه نام‌ها نوعی مفهوم اجتماعی را به مخاطب القا می‌کنند و در فرهنگ نام‌گذار حاکی از معنا و ارزش خاصی است و احساسات و عواطف وی را بیان می‌کنند و نشان از اهتمام نام‌گذار به مسائل اجتماعی دارند. یادآوری می‌شود که برخی نام‌ها مانند محمد، علی و حسن در چند مقوله قابل مطالعه است و پیش‌تر در مقوله «زیبایی معنوی» یاد شدند.

این نوع نام‌ها در چند زیرشاخه بررسی می‌شود:

الف. نام‌های سودمنا

برخی نام‌های فرزندان امامان علیهم السلام مفهوم منفعت را می‌رساند. «میمونه» به معنای سودمند و بابرکت، نام دختر امام علی و امام کاظم علیهم السلام است. «خدیجه» نام دختران امام علی، امام سجاد و امام کاظم علیهم السلام به معنای «بچه شتر» زودتر از موعد به دنیا آمده است. معلوم است که شتر در زندگی اجتماعی عرب نقش بارزی ایفا می‌کرده و به سبب نماد خیر و برکت بودن، ادبیات فراوانی را در اطراف خود به وجود آورده است. بر همین پایه و بنابر گفته پایگاه اطلاع‌رسانی *المصدر السعودی* (<http://www.almsdar.net/vb/t13027>)، «خدیجه» در ادبیات معاصر عرب، به معنای نخلِ پرثمر و ابر باران‌زا نیز گفته می‌شود. طلحه به معنای نعمت و درخت سایه‌داری که مردم و شتران از سایه آن بهره می‌برند، کمترین کاربرد را در نام‌گذاری پسران داشته و تنها امام کاظم علیه السلام فرزندی به نام «طلحه» داشت. «جعفر» به معنای «رودخانه یا شتر پرشیر» بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده و نام ده تن از پسران ائمه علیهم السلام بوده است: امام علی علیه السلام دو تن، امام کاظم علیه السلام سه تن و دیگر امامان جز امام سجاد، امام صادق و امام جواد علیهم السلام هریک فرزندی به نام «جعفر» داشته‌اند.

ب. نام‌های فراست‌معنا

عقل، دانش و زیرکی منبع انتخابی برخی از نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام است. از آن‌رو که عقل مانند عقال سبب کنترل رفتار انسان می‌شود، عرب به فرهیختگان «عقیل» و به زنان پاک‌دامن «عقیله» می‌گوید. امام مجتبی و امام کاظم علیهم‌السلام هریک فرزندی به نام «عقیل» داشته‌اند. به مرحله‌ی عالی عقل، «لُب» گفته می‌شود و در قرآن، فهم مطالبی به «اولوا الالباب» اختصاص یافته که جز با نیروی عقل در مراحل عالی، قابل درک نیست. «لُبّابه» برگرفته از «لُب» نام دختر امام کاظم علیه‌السلام است. «نَفِیسه» به معنای «ارجمند و گران‌مایه»، مفهومی نزدیک به همین معنا دارد و نام یکی از چهارده دختر امام علی علیه‌السلام با کنیه «مُکَلّثوم» بوده که گویا همان /م‌کَلّثوم معروف است.

«حَکِیمه» به معنای دانشمند، نام دختر امام کاظم و امام جواد علیهم‌السلام بوده است. «فَضل» به معنای «کمال، دانش، بخشش و نیکی»، نام فرزند امام کاظم علیه‌السلام بوده است و کاربرد چندانی در نام‌گذاری اهل بیت علیهم‌السلام ندارد. «زَید» به معنای «رشد، نمو و فرونی»، بیانگر نوعی خردمندی است. «زَید» نام سه تن از فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام بوده است. امام مجتبی و امام سجاد علیهم‌السلام هریک فرزندی به نام «زید» داشته‌اند و امام کاظم علیه‌السلام نیز یکی از ۲۷ پسر خود را زید نامید.

ج. نام‌های وصف‌معنا

تنوع اسامی در قلمرو نام‌هایی که بیانگر ویژگی یا صفتی خاص باشد، به‌ویژه اسامی مربوط به دختران، زیاد است و نشان از اهمیت مسائل اجتماعی و عملکردهای قبایلی دارد. نام‌هایی مانند حمزه و عباس بیانگر مفهوم شجاعت است. برخی وجه نام‌گذاری به علی را نیز برتری وی بر حریفان جنگی دانسته‌اند (صدوق، ۱۳۷۹، ص ۶۱) که در این صورت، نام «علی» همسو با معنای «حیدر و حمزه» نشان از صفت شجاعت و بلندمرتبتگی در میدان نبرد دارد. /ابوطالب نیز در شعری، علت نام‌گذاری فرزندش را به «علی»، بلندای سرافرازی (عز العلو) دانسته است (اربلی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۸۵).

باتوجه به اینکه، علی نام ده تن، غَلیه نام دو تن، عباس نام چهار تن، و حمزه نام دو تن از پسران است، بیشترین نام‌های پسران در این بخش، حکایتگر صفت شجاعت در رویارویی با دشمن است. نام‌های دیگری مانند محمد با ۱۳ کاربرد، احمد با دو کاربرد و محمود با یک کاربرد، ستوده بودن را حکایت می‌کنند و ۱۶ شخصیت را به خود اختصاص می‌دهند. عَون نام پسر امام علی علیه‌السلام وصف مددکار بودن را پشتیبانی می‌کند و قاسم در مرتبه سوم، نام‌های پسران این بخش، نام پسران امام مجتبی، امام سجاد و امام کاظم علیهم‌السلام بوده است. «قاسم» به مفهوم «تقسیم‌کننده»، نشان از بهره‌مندی و بهره‌رسانی مدبرانه دارد و از این‌رو، واژه «قسمت» در

مفهوم «نصیب و بهره» به کار رفته و «رَجُلٌ مُقَسَّمُ الْوَجْهِ» به معنای سراسر زیبایی است که زیبایی را به دیگر مواضع تقسیم می‌کند (ابن منظور، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۴۷۸-۴۸۲).

در میان اسامی دختران، نام «فاطمه» بیشترین کاربرد را داشته و نام ۱۱ تن از دختران ائمه اطهار علیهم‌السلام بوده است. امامان علیهم‌السلام جز امام باقر، امام رضا و امام هادی علیهم‌السلام همگی دخترانی به نام «فاطمه» داشته‌اند. «رقیه» به معنای «حافظ»، نام دو دختر امام علی و امام کاظم علیهم‌السلام و نیز نام دختری از امام مجتبی علیه‌السلام است که پنج مرتبه تکرار شده و پس از نام «فاطمه»، بیشترین کاربرد را در نام‌گذاری داشته است. «آمنه»، به معنای «ایمن و محفوظ»، شاید نزدیک‌ترین نام به «رقیه» باشد که یک بار استفاده شده و نام دختر امام کاظم علیه‌السلام است. «سکینه» (ابن ماکولا، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۱۶) مصغر «سکینه» به معنای «وقار و آرامش»، نام دختر امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام است. ابوالفرج اصفهانی اختلاف در نام یا لقب بودن سکینه را بررسی کرده و بنابر گفته کلبی و مدائنی، سکینه را لقب دختر امام حسین علیه‌السلام و نام وی را «آمنه» دانسته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۹۹۴، ج ۱۶، ص ۳۶۰). با این حال، عموم منابع شیعی از وی به عنوان «سکینه» یاد کرده‌اند. امامان معصوم علیهم‌السلام همچنین از نام‌های وصفی دیگری مانند «نقیه» و «ملکیه» استفاده کرده‌اند. امام علی علیه‌السلام دختری به نام «نقیه» به معنای پاکیزه و امام سجاد علیه‌السلام دختری به نام «ملیکه» بیانگر وصف اقتدار داشته است.

بنابر آنچه گفته شد، تعداد نام‌های واژگانی پسران ۵۴ نام شامل ۱۱ نام سودمنا، ۳۷ نام وصف‌منا و ۶ نام فراست‌مناست. همچنین مجموع نام‌های واژگانی دختران ۳۱ عدد شامل ۳ نام سودمنا، ۲۴ نام وصف‌منا و ۴ نام فراست‌مناست و بدین‌روی، قریب ۵۰ درصد نام‌های فرزندان امامان علیهم‌السلام نام‌هایی با زیبایی اجتماعی است که نشان از اهمیت مسائل اجتماعی در فرهنگ و سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام دارد.

زیبایی طبیعی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام

این نوع نام‌ها مشتمل بر نام گیاهان و گل‌ها، حکایت از زیبایی ظاهری در وجود شخص می‌کند و گرچه در شمار اسامی واژگانی هستند، اما برای نشان دادن توجه امامان علیهم‌السلام به زیبایی‌های ظاهری، مستقل آورده می‌شود. برخی از این نام‌ها مانند حسن به خود مفهوم زیبایی اشاره دارد. حسن به معنای زیبا و خوب‌رو و نام‌های حسن و حسین، نام پانزده تن از فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام دارای بیشترین آمار این بخش است. «عمر» و از همین ماده «عمر» به معنای «بلندبالا بودن و طول زندگانی» است. از این‌رو، به نوعی درخت خرما یا درختان بلندقد «عمر» گفته می‌شود. «عمر» نام دو تن از فرزندان امام علی علیه‌السلام و یک تن از فرزندان امام مجتبی علیه‌السلام، امام سجاد و امام کاظم علیهم‌السلام است. برخی عمر فرزند امام مجتبی علیه‌السلام را «عمر» گفته‌اند.

با اینکه دو نام حسن و حسین تعداد این دست نام‌ها را افزایش داده، تنوع نام‌های پسران کم است. اما

نام‌های حکایتگر زیبایی ظاهری در میان دختران بیشتر است. این تنوع اهمیت مفاهیم زیباشناختی را در ادبیات اهل بیت و رابطه میان آنها و جنسیت را نشان می‌دهد که چگونه نام‌گذار به احساسات و عواطف لطیف دختران توجه داشته است. تنوع این نام‌ها در میان دختران به هشت معنا به شرح ذیل بازمی‌گردد:

«زینب» به معنای «فر به چهره یا درختی زیبا و نیکو رخسار»، نام سه تن از دختران امام علی و دو تن از دختران امام کاظم و نیز دختری از امام حسین و امام باقر است. «کثوم» به همان معنا، نام فرزندی از امام سجاد و امام کاظم بوده است. «اسماء» به معنای «زیباچهره»، نام دختر امام صادق و نام دو تن از دختران امام کاظم بوده است. «بریه» (یا بریمه) تصغیر برهرمه، نام دختر امام کاظم به معنای «سفیدرو» و «جُمَانه» به معنای «مروارید»، نام دختر و خواهر امام علی معنای نزدیک به اسماء دارند. اما «رمله» به معنای «نازک اندام»، نام دو تن از دختران امام علی و یک تن از دختران امام مجتبی و «عایشه» به معنای «نیکو حال» نام دختری از امام کاظم، امام رضا و امام هادی بوده است (مفید، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۴۴ و ۳۱۲؛ طبرسی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۳۶؛ اربلی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۷۶۵ و ۷۹۱).

نام‌گذاری به نام‌هایی مانند عمر، عثمان و عایشه از نام‌های رایج عربی است؛ به گونه‌ای که نام ۲۳ تن از اصحاب رسول خدا از جمله ریب آن حضرت (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۴۸۳-۴۹۱) و ۶۵ تن از اصحاب امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۲۵۲-۲۵۵) «عمر» بوده است. همچنین ۲۶ تن از اصحاب رسول خدا از جمله ابن مَطْعُون (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۳۷۰-۳۸۳) و به همین تعداد اصحاب امام صادق «عثمان» (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۲۵۹-۲۶۰) نام داشته‌اند.

امام علی و فرزند خود را «عثمان» نامید تا از این راه، علاقه خود را به عثمان بن مَطْعُون را اعلام کند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵، ص ۵۵). همچنین ابن حجر (۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۲۳۱-۲۳۷) از نه تن زنان صحابی رسول خدا به «عایشه» یاد کرده است. چنین نام‌هایی اختصاص به شخص یا اشاره‌ای به گرایش فکری خاصی پس از رحلت رسول خدا نداشته است. از این رو، تاریخ‌نگاران شیعی نیز مانند مفید، طبرسی، اربلی و دیگران بدون توجه به تشابه اسمی و بدون نقد و واکنشی این نوع نام‌ها را برای فرزندان ائمه نقل کرده‌اند.

زیبایی طبیعی ۱۳ عنوان اسم را برای ۴۰ تن از فرزندان ائمه رقم زده که معادل بیش از ۲۳ درصد از مجموع تعداد کل فرزندان است. این نوع نام‌ها نشان پویایی، نشاط فردی و توجه به مسائل روحی - روانی در چارچوب تفکر دینی است. چنین نام‌هایی در میان همسران ائمه این معیار را بیشتر تأکید می‌کند، به‌ویژه نام‌هایی متعدد برای مادر امام جواد که همگی بیانگر زیبایی طبیعی است؛ نام‌هایی مانند:

«زباب» به معنای «ابر سفید»، همسر امام حسین؛

- «نجمه» به معنای «ستاره» و نیز نام گیاهی، مادر امام رضا (ع)؛
 «خیزران» به معنای «نی هندی خوش رنگ»، مادر امام جواد (ع)؛
 «ریحانه» نام گیاه سبز و خوش بو، نام دیگر مادر امام جواد (ع)؛
 «سَبَّیْگَه» به معنای «نقره گداخته شده» (مرادف نام مهسا)، نام دیگر مادر امام جواد (ع)؛
 «سوسن» نام گیاهی با گل های زیبا و خوش بو، مادر امام هادی (ع)؛
 «سَمَّانَه» به معنای گوشت آلود، مادر امام عسکری (ع)؛
 «نرجس» نام گلی خوش بو، مادر امام مهدی (عج).

نتیجه گیری

بنابر آنچه گذشت، نام های فرزندان ائمه معصوم (ع) دارای خاستگاه یکسانی نیست. هفت اسم از مجموع ۵۱ اسم، معادل ۱۳/۳۷ درصد، نام های انبیای پیشین و غیرعربی هستند که فقط در نام های پسران یافت می شود. اما نام های دختران همگی خاستگاه عربی دارند. با این حال، فراوانی نام های عربی قابل قیاس با نام های غیرعربی نیست. نام های عربی نیز نه حکایتگر فرهنگ شرک آلود و لجام گسیخته عرب جاهلی است و نه مفهوم تحقیر اجتماعی را همراه دارد. قابل ذکر است که نام های ترکیبی مانند عبد الله تحقیر اجتماعی را حکایت نمی کند، بلکه دربردارنده مفهوم کوچکی و اطاعت محض در برابر خداوند است که در نظام ارزشی اسلام، بالاترین افتخار شمرده می شود. بخش دیگری از نام های عربی با پشتوانه زیباشناختی در توصیف و یادآوری منافع اجتماعی و فردی و نیز زیبایی ها و لطافت های طبیعی است که نشان می دهد اهل بیت (ع) در اوج بندگی خداوند، نه از رابطه خود با اجتماع غافل بوده اند و نه از بیان احساسات و عواطف فردی کوتاهی کرده اند.

بیشتر نام های تکراری خاستگاه عربی و خاندانی دارند که نشان دهنده اهمیت آنها در ذهنیت نام گذار است. بیشترین تکرار در نام «محمد»، با ۱۳ تن و پس از آن، در نام فاطمه، با ۱۱ تن و سپس در نام های علی (بدون احتساب مصغر آن) و جعفر، هریک با ۱۰ تن، وجود دارد. اما عبد الله در مرتبه چهارم تکرار، نام ۹ تن را به خود اختصاص داده است. نامیدن بیش از یک فرزند به یک نام، سبب دشواری تشخیص می شود که برای تمایز آنان، در جنسیت مشترک از پسوند های اکبر، اوسط و اصغر برای پسران و کبری، وسطی و صغری یا آخری برای دختران استفاده کرده اند. اما تمایز در جنسیت نامشترک با تأثیر نام پسر انجام شده و نام هایی مانند حسن و حسنه، علی و غلیه تولید شده است.

تصغیر در ادبیات عرب، روشی برای کوچک‌نمایی، اظهار دوستی یا ترکیبی از آن دو است که بیشتر بر وزن «فُعِلَ» به کار می‌رود. اسامی حسین، محمد(الله)، زبیریه، زقیه، سَکینه، عَلیه و به نقلی، سلیمان نام‌های ۱۷ تن از فرزندان ائمه علیهم‌السلام حکایتگر کاربرد ۱۸ درصدی تصغیر در فرهنگ نام‌گذاری اهل بیت علیهم‌السلام است. تنوع نام‌های تصغیرشده در میان دختران بیشتر است که نشان‌دهنده توجه ویژه امامان علیهم‌السلام به احساس و روان آنان است.

نام‌گذاری به نام نزدیکان خاستگاهی رایج و سنتی پذیرفته‌شده در میان ملت‌ها و اقوام است. نام‌گذاری فرزندان اهل بیت علیهم‌السلام نیز بیشتر بر پایه دودمانی و به نوعی تلاش برای زنده نگه داشتن راه آنان، ولی با حفظ ارزش‌های فکری، صورت گرفته، به گونه‌ای که بیشترین نام‌ها به محمد، علی، جعفر، فاطمه، حسن و حسین اختصاص یافته است. با این حال، نام اجداد رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و نام پدر امام علی علیه‌السلام در سلسله نام‌های فرزندان نیست؛ همان‌گونه که نام‌گذاری به القاب رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، حضرت فاطمه علیها‌السلام و امامان علیهم‌السلام در میان دختران و پسران وجود ندارد. همچنین نام‌گذاری‌های نشان می‌دهد امامان معصوم علیهم‌السلام از نام‌های مشترک میان زن و مرد، مانند «جوبریه»، استفاده نکرده‌اند.

مقایسه نام‌ها در تنوع و تعداد نشان می‌دهد که زیبایی معنوی بیشترین کاربرد را در فرهنگ نام‌گذاری امامان علیهم‌السلام داشته و پس از آن زیبایی اجتماعی در رتبه دوم و زیبایی طبیعی در رتبه سوم قرار گرفته است. مجموعه نام‌های فرزندان ائمه علیهم‌السلام و تحلیل آماری آن نشان می‌دهد:

۱- اهل بیت علیهم‌السلام در کنار هویت دینی، به هویت اجتماعی و روحی - روانی افراد و جامعه توجه ویژه داشته‌اند و معیارهای آنان نشانگر پویایی و نشاط فردی و اجتماعی در چارچوب ارزش‌های فکری - فرهنگی است.

۲- زیبایی‌های طبیعی در نام‌گذاری‌ها مانند نام‌های گیاهان و گل‌ها، به معنای طبیعت‌گرا (ناتورالیست) بودن ائمه علیهم‌السلام نیست؛ زیرا «ناتورالیسم» (naturalism) (طبیعت‌گرایی یا طبیعت‌باوری) در نیمه دوم قرن نوزدهم به عنوان مکتبی فلسفی پدید آمد، به حوزه ادبیات راه یافت و در مفهوم دوست داشتن طبیعت با گرایش به بیان صریح تمام فعل و انفعالات جسمانی، جست‌وجوی اشکال مبتذل تفریح‌آور و توجه به زیبایی ظاهری است. در «ناتورالیسم»، طبیعت یگانه آیینی است که باید بدون در نظر داشت عاطفه، اخلاق و ارزش‌های دینی و انسانی، پیروی شود (و مانند عصر جاهلی عرب) توصیف زشتی‌ها و بیان اسامی، کلمات و عبارات زشت مورد توجه قرار گیرد (سیدحسینی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۳۹۳-۴۲۲؛ ثروت، منصور، ۱۳۸۶، ص ۱۸۷-۱۸۸). پرهیز امامان معصوم علیهم‌السلام از کاربری نام‌های طبیعی با معانی زشت و

مفاهیمی نفرت‌انگیز یا ناسازگار با ارزش‌های دینی و کرامت‌های انسانی این ادعا را تأکید می‌کند. امامان علیهم‌السلام، به همان اندازه از که اسامی شرک‌آلود پرهیز کرده‌اند، از اسامی هنجارشکن یا اسامی حیواناتی مانند سگ، گنجشک و کبوتر خودداری ورزیده‌اند.

- شاخصه‌های اسم در فرهنگ اهل‌بیت علیهم‌السلام عبارت است از: خدا‌باوری، فرهنگ‌پذیری اجتماعی و توجه به احساس و عاطفه، نه کمیاب بودن، غیر تکراری بودن، ملی بودن و مانند اینها. مفاهیمی که یادآور عظمت روزگاران پیش از اسلام باشد، در سبک زندگی اهل‌بیت علیهم‌السلام جایگاهی ندارد و تغییر نام‌ها برای قطع ارتباط با چنین مفاهیمی بوده است. اما با در نظر داشت ارزش‌های دینی، حفظ میراث فرهنگی - ملی اقوام و بهره‌گیری از مفاهیم زیبایی اجتماعی و طبیعی در نام‌گذاری‌ها، مانند نام‌های مهوش، مهسا، پریچهر و پریسا، به معنای روی‌گردانی از سبک زندگی اهل‌بیت علیهم‌السلام و شاخصه‌های نام‌گذاری آنان نیست.

- این تحلیل می‌تواند معیاری برای تحلیل نام‌گذاری در سده‌های بعدی یا دوره‌های حکومتی قرار گیرد و تغییرات احتمالی را با توجه به شرایط سیاسی اجتماعی فرهنگی کاوش نماید.

منابع

- ابن اثیر، علی بن ابی‌الکرم، ۱۳۸۶ق، *الکامل فی التاریخ*، بیروت، دارصادر.
- ابن اعثم، احمد بن اعثم ۱۴۱۱ق، *الفتوح*، تحقیق علی شیر، بیروت، دارالاضواء.
- ابن الجوزی، عبدالرحمان بن علی، ۱۳۸۶ق، *الموضوعات*، تحقیق عبدالرحمان محمد عثمان، مدینه، المكتبة السلفية.
- ابن سعد، محمد، ۱۴۱۸ق، *الطبقات الکبری*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن عدی، عبدالله، ۱۴۰۹ق، *الکامل*، تحقیق یحیی مختار غزاوی، بیروت، دار الفکر للطباعة.
- ابن عساکر، علی بن الحسن، ۱۴۱۵ق، *تاریخ مدینه دمشق*، تحقیق علی شیر، بیروت، دارالفکر للطباعة.
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، بی تا، *تأویل مختلف الحديث*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن ماکولا، علی بن هبة الله، بی تا، *اکمال الکمال*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- ابن هشام، عبدالملک، بی تا، *السیره النبویه*، تحقیق مطصفی السقا و دیگران، بیروت، دارالمعرفه.
- ابن حجر، احمد بن علی، ۱۴۱۵ق، *الاصابه*، تحقیق عادل عبدالوجود، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ، بی تا، *فتح الباری*، بیروت، دارالمعرفه.
- ابن ذرید، محمد بن حسن، ۱۴۱۱ق، *الاشقاق*، تحقیق عبدالسلام هارون، بیروت، دارالجلیل.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، ۱۳۷۹، *المناقب*، قم، علامه.
- ابن صباغ مالکی، علی بن محمد، ۱۴۲۲ق، *الفصول المهمه*، قم، دارالحديث.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۲ق، *لسان العرب*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین، ۱۳۸۵، *مقاتل الطالبین*، تحقیق کاظم المظفر، نجف، الحیدریه.
- ، ۱۹۹۴م، *الاعانی*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- احمد بن حنبل، بی تا، *مسند*، بیروت، دارصادر.
- اربلی، علی بن عیسی، ۱۴۱۲ق، *کشف الغمه*، قم، شریف رضی.
- امین، سیدحسن، ۱۳۸۵، «ایران شناسی القاب: بازتاب طبقاتی و فرهنگی در نامگذاری‌ها»، *حافظ*، ش ۲۹.
- ثروت، منصور، ۱۳۸۶، «مکتب ناتورالیزم»، *پژوهشنامه علوم انسانی*، ش ۵۴.
- جاحظ، عمرو بن بحر، ۱۹۸۶م، *الحيوان*، تحقیق یحیی الشامی، بیروت، دار مکتب الهلال.
- حاجی خلیفه، بی تا، *کشف الظنون*، تحقیق یالثقیا و الکیسی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، بی تا، *المستدرک*، تحقیق مرعشلی، بی جا، بی تا.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی، ۱۴۱۷ق، *تاریخ بغداد*، تحقیق عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ذهبی، محمد بن احمد، ۱۴۰۷ق، *تاریخ الاسلام*، تصحیح تدمری، بیروت، دارالکتب العربی.
- زبیدی، محمد مرتضی، ۱۴۱۴ق، *تاج العروس*، تحقیق علی شیر، بیروت، دارالفکر.

۳۰. تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳

- زمخشری، محمود بن عمر، ۱۴۰۶ق، *الكشاف*، بیروت، دارالکتب العربی.
- سیط بن جوزی، یوسف بن قز اوغلی، ۱۴۱۸ق، *تذکره الخواص*، قم، شریف رضی.
- سیدحسینی، رضا، ۱۳۹۱، *مکتب‌های ادبی*، تهران، نگاه.
- صدوق، محمد بن علی، ۱۳۷۸، *عیون اخبار الرضا*، تهران، جهان.
- ، ۱۳۷۹، *معانی الاخبار*، تصحیح علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الإسلامی.
- ، ۱۳۸۵، *علل الشرائع*، تحقیق محمدصادق بحر العلوم، نجف، المكتبة الحیدریة.
- ، ۱۴۰۳ق، *الخصال*، تصحیح علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
- ، ۱۴۰۴ق، *من لایحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین.
- طبرانی، سلیمان بن احمد، بی تا، *المعجم الکبیر*، تحقیق حمادی عبد المجید السلفی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۱۷ق، *اعلام الوری*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۳۸۷، *تاریخ الطبری*، تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارالتراث.
- طوسی، محمد بن الحسن، ۱۴۱۵ق، *رجال*، تحقیق قیومی، قم، جامعه مدرسین.
- عبدالرزاق صنعانی، بی تا، *المُصَنَّف*، تحقیق حبیب عبدالرحمان الاعظمی، بیروت، منشورات المجلس العلمی.
- علی نژاد، بتول و سیدمحمدتقی طبیب، ۱۳۸۲، «گرایش‌های جدید نام‌گذاری در اصفهان از دیدگاه زبان‌شناسی»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۳۲ و ۳۳، ص ۲۳-۵۸.
- قاضی نعمان مغربی، نعمان بن محمد، بی تا، *دعائم الاسلام*، مصر، مؤسسه آل‌البیت.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۳، *الکافی*، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- محمدی، رمضان، ۱۳۹۰، *زندگی و احوال امام حسن*، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی سبط‌النبی، قم، مجمع جهانی اهل‌بیت.
- مسعودی، عبدالهادی، ۱۳۸۴، «اماکن و آثار: فلسفه نام‌گذاری‌ها»، *میقات حج*، ش ۵۳.
- مسلم نیشابوری، مسلم بن الحجاج، بی تا، *صحیح*، بیروت، دارالفکر.
- مفید، محمد بن محمد نعمان، ۱۴۱۳ق، *الاختصاص*، قم، کنگره شیخ مفید.
- ، ۱۴۱۴ق، *الارشاد*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- مقریزی، احمد بن علی، ۱۴۲۰ق، *امتاع الاسماع*، تحقیق محمد عبدالحمید التمیسی، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- ندیم، محمد بن اسحاق، بی تا، *فهرست*، تحقیق رضا مجدد، بی تا، بی جا.
- نووی، محیی‌الدین، بی تا، *المجموع*، بیروت، دارالفکر.
- واقدی، محمد بن عمر، ۱۴۰۹ق، *المغازی*، تحقیق مارسدن جونس، بیروت، اعلمی.
- یعقوبی، احمد بن ابی واضح، بی تا، *تاریخ یعقوبی*، بیروت، دارصادر.